

'Hamlet vs Hamlet' van Tom Lanoye

Een jongeling vermorzeld door volwassenen

toneel Op een verbijsterend overtuigende manier heeft Tom Lanoye 'Hamlet' binnenstebuiten gekeerd. Zijn 'Hamlet vs Hamlet' is duister en toch volstrekt helder. En alle 'greatest hits' blijven overeind.

door Marijn van der Jagt

Hamlet moest van Lanoye gespeeld worden door Abke Haring, die hem met haar fragiele, androgynse gestalte neer kon zetten als een adolescent

een geestverschijning: een zwijgende schim met de geharnaste gestalte van de onlangs gestorven koning. Besloten wordt om prins Hamlet in te lichten, de zoon van de dode koning. En pas drie scènes later, als het opnieuw nacht is, zal Hamlet oog in oog staan met de schim van zijn vader die hem duidelijk maakt dat hij is vermoord en zijn zoon opdraagt om hem te wreken.

In de voorstelling *Hamlet vs Hamlet* van Toneelgroep Amsterdam en het Vlaamse Toneelhuis, gaat het allemaal wat sneller. Bewerker Tom Lanoye laat zijn versie beginnen met eenzelfde vraag die klinkt vanaf een halfduister toneel: 'Wie bent u?' Maar het is Hamlet zelf die deze vraag stelt, en we zijn meteen bij de kern van de zaak. De prins van Denemarken roept zacht, bijna fluisterend, de schim aan die hem blijkbaar iets duidelijk wil maken: 'Wie bent u? Wie of wat bent u het meest? Een beest, een demon, of een goede geest? Moet ik u vrezen of bevrijden, u beminnen of bestrijden? Is het wraak of is het vrede die u van mij vraagt? Heb medelijden – help mij en wees helder.'

Het prachtige, intieme begin brengt de titelfiguur van Shakespeares beroemdste toneelstuk meteen heel dichtbij. Letterlijk: de frêle, zwartgeklede Hamlet-figuur van wie we alleen het gezicht zien oplichten, verschijnt vóór op het toneel. Alsof hij ook aan ons, het publiek, vraagt wie of wat wij 'het meest' zijn.

Twintig figuren geschriapt

Had de zaal mogen reageren, dan had deze toeschouwer geantwoord: het meest verwachtingsvol, maar ook voor een deel wantrouwend. Want de eerste woorden die deze nieuwste incarnatie van Hamlet ons toefluistert, zijn bloemrijk en zelfs ouderwets rijmend, maar zo nieuw en anders dat je er Shakespeare niet meteen in terughooft. Wat zou dat betekenen voor de rest van de voorstelling? Een beetje Hamlet-liefhebber kijkt bij binnenkomst al uit naar die handvol bekende zinnen uit Shakespeares tekst. Hoe zal het 'zijn of niet zijn' deze keer klinken? En het 'wat een kunstwerk is de mens'? En het 'schaamte, waar is uw blos?' dat Hamlet zijn koninginnemoeder voor de voeten werpt omdat zij met de broer van haar echtgenoot is getrouwd als de gestorven koning nog maar amper begraven is?

Shakespeares toneelstuk *Hamlet* begint met een vraag die in het schemerdonker wordt gesteld: 'Wie is daar?' Het is een soldaat die in de oorspronkelijke tekst deze vraag stelt. Een soldaat die de nachtwacht voltrekt op de kantelen van kasteel Elsinore, en die ineens een geluid hoort. Het blijkt goed volk; een officier komt de soldaat aflossen. Maar uit het gesprek dat volgt, begrijp je dat de soldaat even bang was dat iemand, of misschien wel 'iets' anders zich in het duister aandiende. Al een paar nachten zijn de kasteelbewakers opgeschrikt door

In die zucht naar herkenning betoont de toeschouwer zich inderdaad een beest, een demon die bedwongen moet worden door elke theatermaker die zich aan *Hamlet* waagt. In Nederland heeft het Onafhankelijk Toneel er eind jaren zeventig wel eens voor gekozen een uitvoering van Shakespeares *Hamlet* maar meteen te beginnen met de beroemde uitspraak "To be or not to be". Toeschouwers die voornamelijk voor deze zin kwamen, konden dan meteen naar huis, was de provocerende gedachte. En toen Pierre Bokma in 1986 *Hamlet* speelde bij het Publicktheater, mompelde hij die beroemde woorden zó binnensmonds, dat de mijlpaal gepasseerd was voordat iemand er erg in had. 'Dat werd niet begrepen. De mensen hadden er last van,' zei Bokma jaren later tegen *Het Parool*. Toch schuilt er ook iets moois in dit zinnenfetisjisme. We heten een land van cultuurbarbaren te zijn, en toch zijn er in 2014 nog steeds mensen die hechten aan de woorden die een Engelse schrijver vier eeuwen geleden heeft geformuleerd. Misschien omdat ze zo raadselachtig blijven: je wilt ze niet alleen horen, je wilt ze ook begrijpen. Het paradoxale is dat dit alleen gebeurt als de toneelmakers zich de woorden volkomen eigen hebben gemaakt. En dat hebben de bewerkster, de regisseur, de spelers en de vormgevers van *Hamlet vs Hamlet* op een verbijsterend overtuigende manier gedaan. Tom Lanoye is behoorlijk met Shakespeares toneelstuk aan de haal gegaan. Hij heeft een stuk of twintig figuren geschraapt zodat er een intiem drama overbleef voor negen spelers, hij husselde scènes door elkaar, herkauwde alle zinnen en spuugde ze weer uit in zijn eigen geladen bewoordingen. En toch slaagt Lanoye er in om heel dicht bij de woorden van de meester te blijven. Alle 'greatest hits' uit *Hamlet* komen voorbij, maar omdat ze opnieuw geordend zijn, krijgen ze opnieuw betekenis.

Slot Paranoia

Bomvol zat de Rabozaal van de Amsterdamse Stadsschouwburg bij de eerste speelbeurten van *Hamlet vs Hamlet*. En het was een ware belevenis om samen met al die mensen in opperste concentratie te luisteren naar deze extreem verstilde, splinternieuwe *Hamlet*. Regisseur Guy Cassier maakt opnieuw zijn naam waar als technologie-tovenaar: de zendmicrofoons die alle acteurs dragen, zijn eindelijk geen sta-in-de-weg, maar een natuurlijk verlengstuk van spelers die hun stemmen niet hoeven te verheffen, maar kunnen laten klinken. Op het wijds toneel, een soort glazen kist waaronder de donkere aarde lonkt waarin elk mens eindigt als feest-

Hamlet confronteert zijn moeder Gertrude (Chris Nietveld): 'O schaamte – waar blijft toch uw blos?'

maal voor de wormen, zoals *Hamlet* ons opgewekt voorspiegelt, klinkt toch elke dialoog als een gedempt onderonsje en elke alleenpraak van *Hamlet* als een gedachte die hij in zijn eigen hoofd formuleert.

De majestueuze architectuur van kasteel Elsinore wordt opgeroepen door een metershoog labrynt van plexiglas platen en lamellen dat in het midden vlak boven de speelvloer hangt. Dit fragiele platenstelsel dient bij de verschijning van de geest van *Hamlets* vader als een driedimensionaal projectiescherm waarop het gezicht van de sprekende dode levensgroot maar zwaar gefragmenteerd te zien is. Het intrigerende is dat op deze projectiekathedraal ook de toneelfiguren verschijnen uit het toneelstukje dat *Hamlet* de rondreizende toneelspelers laat opvoeren om zijn oom, de nieuwe koning, als moordenaar van zijn vader te ontmaskeren: net als geesten worden toneelfiguren immers opgeroepen in onze verbeelding.

En als een soort intermediair tussen de levende mensen en de figuren uit dit schimmenrijk laat Lanoye de dode hofnar Yorick tussen de kasteelbewoners rondwaren. In Shakespeares tekst is er van de arme Yorick niet meer overgebleven dan de kale schedel die *Hamlet* bij de doodgraverscène in de oogkassen kijkt – een blik in de toekomst die ieder mens te wachten staat. In de voorstelling van Toneelgroep Amsterdam/Het Toneelhuis speelt de geweldige Vlaamse actrice Katelijne Damen de hofnar die ooit *Hamlets* mentor was. Stilletjes schrijdt ze over de glazen doods-kist die het podium is, als een schaduw

van *Hamlet* staat ze achter hem, haar rug kaarsrecht op de momenten dat hij het moeilijk heeft, haar bleke gezicht bewegingloos en opgeheven alsof ze probeert om niet veel meer dan Yoricks schedel te zijn. Veel grappjes maakt de hofnar niet in deze donkere, ingetogen voorstelling die meer tragedie is dan komedie. Ze is de stille getuige van *Hamlets* lijdensweg.

De open platenconstructie in het decor maakt van het kasteel waar *Hamlet* verplicht moet verblijven (zijn oom heeft hem verboden om terug te keren naar de stad waar hij studeerde) ook een Slot Paranoia, want achter de halfdoorzichtige platen zie je voortdurend schimmige gestalten staan. Het is een uitvergroting van het diepe wantrouwen dat *Hamlet* bevangt op het moment dat zijn dode vader hem influistert dat hij vermoord is: in dit kasteel is geen mens ooit echt alleen en wordt geen woord gesproken zonder dat er iemand op de achtergrond aan het afluisteren is. De soundscape van Diederik

Hofnar Yorick is de stille getuige van *Hamlets* lijdensweg

de Cock completeert dit stiltecentrum met een dreigende hartenklop van zachte, echoënde dreunen. Het is het verwonde hart van Hamlet dat hier klopt, en wij voelen zijn pijn.

neengekrompen kind

Centraal in Lanoyes lezing van Shakespeares tekst staat zijn voorstel om Hamlet door een vrouw te laten spelen. Dat is op zich niet revolutionair: in de loop van de tijd zijn er heel wat actrices geweest die memorabele Hamlets hebben neergezet. De grote Sarah Bernhardt schijnt in 1899 zelfs geroepen te hebben dat ze zich de prins van de twijfel niet als man kon voorstellen: al zijn uitspraken, invallen en daden vertellen haar dat Hamlet wel een vrouw móest zijn.

Maar het ging er Tom Lanoye niet om dat zijn Hamlet door 'een' vrouw zou worden gespeeld; het moest Abke Haring zijn. Met haar fragiele, androgyn ogende gestalte en haar kort geknip-te jongenskop zou deze jonge actrice Hamlet kunnen neerzetten als een adolescent. Lanoye ziet de twijfel die de Deense prins verlamt na de wreekopdracht van zijn vader als de onmacht van een jongeling die nog niet in staat is om zich tweer te stellen tegen de volwassenen om hem heen die de macht nog stevig in handen hebben. Regisseur Guy Cassiers schaarde zich achter deze gedachte, en het resultaat is de aangrijpendste Hamlet die het Nederlands/Vlaamse toneel in tijden heeft opgevoerd.

De spichtige jongeling van Abke Haring wordt verteerd door het verdriet om zijn gestorven va-

der. Als deze Hamlet met een zwaard rondzwaait, is dat vooral aandoenlijke grootspraak, want fysiek is hij de mindere van zijn oom-de-vadermoordenaar, die indrukwekkend gespeeld wordt door de rijzige Vlaming Johan van Assche. En ook Chris Nietveld als Hamlets moeder Gertrude torent op haar hakken hoog uit boven haar zoon. Als Hamlet haar in de 'slaapkamerscène' zijn woede over haar ontrouw aan zijn vader in het gezicht gooit ('O schaamte – waar blijft toch uw bloos?' luidt de zin bij Lanoye) wordt daar eindelijk eens geen Oedipale poging tot seks-met-mijn-moeder van gemaakt. Je ziet alleen maar een wanhopig kind dat zich diep verraden voelt door de troep die zijn ouders van hun liefdesleven hebben gemaakt. En wat aangrijpt is de blauwdruk van de teleurstelling die alle kinderen van gescheiden ouders voor de rest van hun leven met zich meedragen.

Hier is het Gertrude die hém moederlijk probeert aan te raken, maar als hij haar afwijst, ontsteekt ze in woede en buigt ze zich in haar volle lengte over haar ineengekrompen kind, een geweldig beeld dat háár volwassen kracht toont tegenover zijn kinderlijke onmacht.

Ultieme wraak

Hamlets geliefde Ophelia is in deze versie net zo'n machteloos kind als Hamlet. De jonge actrice Gaite Jansen wordt vanaf haar eerste verschijning in haar maagdelijk witte jurkje gemengd tussen haar broer Laertes en haar vader Polonius, die allebei het alleenrecht menen te hebben op haar ontluikende vrouwenlichaam. De 'waanzin' die haar tegen het einde van Shakespeares drama in de greep krijgt, is in deze voorstelling kleintjes uitgebeeld, het is niets anders dan de pijn van een seksueel gemaltraiteerd meisje. 'Ga naar een vrouwenhuis!' laat Lanoye Haring tegen haar roepen (bij Shakespeare: 'Ga naar een klooster!') in de gruwelijke scène waarin ook Hamlet zich nog tegen haar keert omdat hij het laatste sprankje onschuld in zijn verduisterde bestaan moet vernietigen. Het is het enige moment dat deze Hamlet zijn opgekropte woede volledig uitleeft: Haring schreeuwt en slaat en sleurt Ophelia aan haar haren over de vloer. Het meisje is de enige figuur in het kasteel die hij fysiek aankan, beseft de kijker.

In zijn verantwoording bij de tekstuutgave van *Hamlet vs Hamlet* zegt Lanoye dat in deze scène Hamlets eigen vrouwelijkheid meeresoneert, en dat voel je. De vernietiging van Ophelia gebeurt deze keer ook uit de zelfhaat van een jong mens dat in ademnood komt, verstikt als hij is door de ruimte die de volwassenen met hun machtsspelletjes opeisen.

Lanoye laat Ophelia geen zelfmoord plegen. Waar Shakespeares drama in een bloedbad eindigt door een inval door de Noorse strijder For-

📺 Lanoyes Hamlet Verlangen naar zuiverheid

'Een verlangen naar zuiverheid, maar weten dat je toch compromissen zult moeten sluiten.' Zo omschrijft Tom Lanoye zijn opgroeiende prins Hamlet. Alles is ambigu, alles is onzeker, wat mannelijk is en wat vrouwelijk, handelen of niet handelen, macht of verbeelding. De Hamlet van Lanoye wordt belichaamd door de androgyn Abke Haring, als metafoor voor een adolescente persoonlijkheid die uniformiteit veraschuwt en tegelijkertijd zelf niet kan kiezen. In een reeks filmpjes legt Tom Lanoye prachtig uit hoe hij tot zijn Hamlet-interpretatie is gekomen.

Ga naar

vn.nl/hamlet

tinbras, laat Lanoye Ophelia's broer Laertes optreden als de wraakengel. Hij daagt Hamlet uit om samen met hem te sterven, als ultieme wraak op de wereld van de volwassenen. 'Zonder ons geen toekomst, geen opvolging. Is dat niet de beste straf?' En zo eindigt deze duistere en toch ontstellend heldere Hamlet. 'En de rest / Zal stilte zijn.' stamelt Haring. Om dan nog even stil te staan bij dat raadselachtige werkwoord 'zijn', dat we allemaal beoefenen zolang we nog bestaan, maar waarover Shakespeare vier eeuwen geleden al duidelijk maakte dat het zo veel meer behelst dan louter bestaan.

In deze voorstelling gaat het 'Zijn of niet zijn' over de vraag of een kind in onze wereld nog de ruimte krijgt om zichzelf te verwezenlijken. Zolang volwassenen niet ruimhartig hun eigen fouten in het aangezicht van hun kinderen erkennen, zolang ze hun eigen (machts)wellust belangrijker achten dan eerlijkheid tegenover de generatie die na hen komt, is het antwoord op die ultieme Hamlet-vraag: niet zijn. ■

'Hamlet vs Hamlet' is van 8 april t/m 13 juni op tournee, www.tga.nl